

L. ANILIONYTĖ VERTYBIŲ PROBLEMA I. KANTO ETIKOJE

Filosofija nuo pat atsiradimo svarstė klausimus apie gerį, grožį, tiesą, t.y. tuos klausimus, kurie sudaro dabartinio aksiologinio mąstymo šerdį. Todėl galima sakyti, kad vertybės visada buvo filosofijos dėmesio akiratyje; tačiau ilgą laiką pati vertybių problema - taip, kaip ji galiausiai iškilė aksiologijoje, - filosofijos nebuvo įsiamoninta. Vertybė buvo suprantama kaip esamos dalykų padėties išraiška, kaip tiesa ar jos reikškimasis ir pan. I. Kanto pradėtai mokslinio pažinimo galimybių ir ribų svarstymais, mėginimu ieškoti išlities iš to skeptiuzmo, kuriuo baigėsi Naujųjų amžių empirizmo ir racionalizmo ginčai, pasinaudojo ir aksiologija. Todėl I. Kanto visai nesunku palaikyti aksiologijos pradininku, pakreipiant vertybių problemos analizę jo etikoje šia linkme. Tačiau aksiologijai I. Kanto filosofijoje buvo svarbus kiek kitų dalykai - teorinio ir praktinio proto, sąsmybės ir deramybės sąrašų atskaitoma, veiklosios žmogaus prigimties atskleidimas, neteorinio žinojimo galimybes pagrindimas, t.y. tie bendri filosofiniai klausimai, kurie I. Kantui iškilė etinių problemų pavidalu dėl to, kad jis etiką tapatinė su praktinio elgesio sritimi apakritai. Taip aksiologija ieškojo I. Kanto filosofijoje ne vertybių problema; jos ten tiesiogiai ir nėra, ir jos išskyrimas jau yra redukcijos, interpretacijos reikalas, mai, tai - normatyvinė - deontologinė etika. Pareigos vykdymą deontologinės etikos laiko vertybe; čia vertingas pats vykdymas, pats dorovinis (pareigingas) elgesys. Tačiau dėl to deontologinių etikų teigiamos vertybės vertybėmis gali būti laikomos labai sąlygiškai. Žinoma, pareiga čia gali būti laikoma vertybe, ir ji faktiškai yra tų teorijų vertybinė prielaida, tačiau pačios teorijos pareigos, kaip vertybės, nelabai gali apibūdinti, nes tai padaryti jos gali tik per pačią pareigą. Vertybės sąvoka čia visada išvestinė.

Kaip minėta, I. Kanto etika* yra normatyvi. O tai reiškia, kad dorovė čia laikoma idealu, privalėjimu. Tai buvo visai naujas požiūris į etiką - ūkiantinė Naujųjų amžių etika buvo daugiausia deskriptyvi. Tų laikų supratimu, esama tikrovė, tiksliau - jos mokslinis tyrimas, turėjo atsakyti į visus klausimus, todėl buvo manoma, kad pasitelkus mokslą ir žinias galima atskleisti ir deramo elgesio paslaptį. Žmogus, pažindamas aplinkinį pasaulį, iš jo sužino ir savo elgesio tikslus. I. Kantas sutinka su ta nuomone, kad visi žmogaus poelgiai realiame gyvenime pajungti griežtam būtinumui. Bet tada dorovė negalima, nes būtinas poelgis nesuponuoja atsakomybės. Vadinas, be tikrovės reikia teigti esant kažkokį kitą pasaulį, kuris pagrįstų dorovės

* Straipsnyje bus kreipiamas dėmesys ne į I. Kanto etinių pažiūrų evoliuciją (nuo etinio sensualizmo, eudemonizmo iki formalizmo ir racionalizmo), o tik į etinės teorijos brandumą, turėjusį filosofijos plėtrai didžiausią reikšmę.

galimybę. Jau teorinėje savo filosofijoje I. Kantas nustato teorinį o proto (gamtotyros) ir praktinio proto (etikos) ribas, tvirtindamas, kad pažinimo formos ir juslumas nėra vieninteliai dalykai, įgalinantys mums atsiskleisti pasaulį. Teorinis protas, būdamas apribotas priežastingumo ir (reguliatyviai) veiksming stik patyrimo sferoje, už jos yra bejėgis. Tačiau tai, kas negali į protą patekti kaip žinojimas, ateina į jį kaip siūtinėjimas, todėl šalia teorinės pažinimo problemos stovi praktinio veikimo teorija. I. Kantas mano, kad praktinio elgesio srityje (dorovėje) galima atrasti tą sferą, kur protas elgiasi besąlygiškai, pateikdamas būtinus ir visuotinius teiginius, taigi kur jis išsiveržia iš patyrimo, įgaudamas tikrą grynumo potencialą. I. Kanto minties kryptis praktinėje filosofijoje yra ta pati kaip ir teorinėje - taikydamos dorovės analizei mokslo instrumentariją, jis ieško visuotinio ir būtino dorovės apibrėžimo. Analizuojamai tamsi pirmiausia būtų aktualus materialiuju ir formaliuju principu, kurie kitais žodžiais ir reikštų "vertybes" ir "nevertybes", atskyrimas. Minėti principai skiriami pagal santykį su jutimiškumu ar protu. Šitai atmetama bet kokia dorovės heteronomija ir empirija, kaip materialiuju principu buveinė, neturinti ieškomų apibrėžimo požymių. Visi materialūs principai I. Kantui yra vienodos rūšies: jie susiję su jutimine mūsų prigimtimi ir apimami savimeilės arba laimės sąvokomis. Šie principai sugebėjimo norėti objektą (materiją) laiko valios apsisprendimo pagrindu. Šis pagrindas tad yra objekto vaizdinys, o jo santykis su subjektu yra malonumas, t.y. pasitenkinimas objekto tikrove. Tačiau jeigu valios apibrėžimas remiasi tik malonumo jausmu, tai visiškai tas pats, kas jį sukels, svarbu tik, kiek tas malonuma bus stiprus, kiek ilgas, kaip lengvai pasiekiamas ir ar pasiekiamas.¹ Tad I. Kanto teiginiai iš esmės gali būti adresuojami tik grynam hedonizmui, kuris remiasi atskiro asmens jutiminio malonumo, kaip aukščiausio siekiamo tikslo ir valios determininto, teigimu. Tačiau I. Kantas norėtų po šiuo principu pakeisti visą materialiaisiais principais besiremiančią etiką, t.y. įrodyti, kad bet kuri etika, kuri nėra formalioji privalejimo etika, būtina yra gėrybių (gerovės) ir pasiekimo etika, kuri savo hedonizmo principais tik nuvertina asmenį, palikdama jį jutimiškumo pasaulyje. Toki I. Kanto ketinimą ir garia nuoseklų jo vykdymą lėmė tie principai, kuriuos jis perėmė iš ankstesnės filosofijos. O pastaroji žinojo tik dvi žmogaus potencialas - jutimiškumą ir racionalumą; I. Kantui tai irgi atrodė savaime suprantama, todėl visa žmogaus elgesio (valrovė jam sutilpo į šią labai bendrą schemą. Dėl to visa tai, kas nepakludavo proto principams, automatiškai pakliūdavo į jutimiškumo, materialiuju principu sferą. Antra vertus, ne mažiau svarbu ir tai, kad I. Kantas savo etiką konstravo iš atskiro poelgio analizės: aukščiausiam dorovės principui nustatyti buvo pasitelkti individo sąmonės tyrimai. Žinoma, tai nebuvo elgesio psichologijos tyrimai, tai - sąmonės apskritai, žmogus apskritai, tai jutiminio - racionalaus žmogaus modelis, kuriame dorovės požioriu jutimine žmogaus pusė laikoma netikra, tūlcas ir vertingas tik idealus, proto pasaulis. Tačiau taip už dorovės pasilieka didžiulė sfera, nes žmonės, kaip jutiminės būtybės, turi begalę elgesį determinuojančių interesų. Visus šiuos interesus I. Kantas apima poliinkio sąvoka, apibrėždamas ją kaip sugebėjimo norėti priklausomybę nuo pojūčių, t.y. tai, kas be mūsų valios kyla dėl natūralios (gamtinės) mūsų prigimties. Dorovine prasme iš poliinkių kilę poelgiai yra indiferentiški, todėl dorovinės vertės neturi - jų vertė tik sąlyginė, jie turi tik rinkos kainą ir afektais matuojamą vertę. Jei tokie poelgiai sutampa su dorovės principu, jie gali būti geri, bet tokie bus atsitiktiniai.

¹žr. Kantas I. Praktinio proto kritika.-V., 1987.-P.36.

Kadangi jautimiškumo eričiai priklauso visi žmonių praktiniai santykiai, išskyrus reguliuojamus proto, tai greta naudingumo, poŃinkio, kaip jautinio pasitenkinimo siekimo, malonumo beveik šalia atsistoja galėtis, užuojauta, meilė. Negalima teigti, kad I. Kantas šiuos dalykus būtų visai sutapatinęs, tačiau jo daromi skirtumai visgi nėra kokybiniai. Tam tikrą išimtį čia sudaro tik laimės problema, sukeltanti I. Kantui nemaža sunkumų. I. Kantas negali nepaisyti to akivaizdaus fakto, kad žmonės būtinai siekia laimės. Laimė, anoi I. Kanto, tai "protiškai būtybei būdingas gyvenimo malonumo įsisąmoninimas, nuolat lydintis ją per visą jos egzistavimą..."² Laimės siekimas yra vienintelis dalykas, kurį gamta iš anksto sąlygoja žmoguje. Žmogus dėl savo prigimties atsisakytų laimės negali, nes tai natūralus gamtinės būtybės siekimas ir vienintelis žmogaus, kaip reiškinio, elgesio principas. Tačiau užvis labiau pasaulyje norėdamas būti laimingas, žmogus iš esmės nežino, ko pats nori, nes laimę gali apibrėžti tik būsimas patyrimas. Vadinas, mes iš anksto negalime žinoti, koks bus mūsų santykis su pasitenkinimo jausmu, ar jis bus malonus, ar ne. Tai viena priežastis, dėl ko laimė negali būti dorovės principo apibrėžimo pagrindu. Kitas dalykas, kad laimė priklauso patyrimo sferai, o jis labai įvairus, vadinasi, protas jos apibrėžti negali, mat tuo atveju valios objektas (savo paties gerovė, kuri suprantama labai nevienodai) būtų visų skirtingas ir dėsnis būtų neįmanomas. Pagaliau esminė priežastis, kuriai determinuojami laimės, yra tik mokėjimo taisyklės, bet ne visuotiniai teoriniai principai. Laimės principui svarbus tik apskaičiavimas, nauda, nes ji susiejama su mokėjimu trokštama objektą geriau pasiekti, su sveikata, turtu ir pan., o iš čia išplaukia, kad laimė toli gražu nebūtina susijusi su moralės dėsniu laikymusi. Dažnai laimės siekimas įpailnioja žmogų į empirinę priklausomybę ir galiausiai naikina laisvę. Taigi laisvės (o kartu ir dorovės) tikrasis priešas yra pačiame žmoguje. Tačiau laimės siekimas kartu yra ir tai, kas tą protinę būtybę toliau nuo jos pačios, atimdamas iš jos tą vertę, kurią tikroji žmogaus būtis (jo protingumas) pati savaime gali duoti. Juk kiekviena protinga būtybė gali būti dorovinga, bet ne kiekviena - laiminga, nes dorovė reikalauja tik įvykdyti pareigą, o tai kiekvienas gali, tuo tarpu laimei pasiekti reikia jėgų ir fizinio sugebėjimo "trokštama objektą paversti tikru", kurių ne kiekvienam užtenka.

Iškantinis eudemonizmas teigė, kad dorovė yra tiesus kelias į asmeninę laimę. Su tuo I. Kantas dėl aukščiau išdėstytos laimės sampratos nesutinka. Pripažindamas jautinio ir racionalaus žmogaus dvilypumą, jis turėjo teigti, kad yra nesutinkamas antagonizmas tarp mūsų gamtinių ir dorovinių įvykių. Pirmųjų tikslas - gerovė ir nauda, antrųjų - dorybė (t.y. dorovinio dėsnių įvykdymas). Tačiau filosofija siekia veningumo, todėl I. Kantas, aišku, turėtų sutikti, kad žmogaus prigimtis yra vieninga, vadinasi, reikia ieškoti kažkokio būdo tiems antagonizmams suderinti. Pagal praktinio proto prioriteto teigimą (".../ netgi spekulatyviojo proto interesas yra sąlygotas ir išsamus tik praktinio tulkymo atveju"³) tas suderinimas galimas tik pajungiant jautinį momentą virš jautiniam - taigi tik dorovės dėsnis, neatsisveigiantis į laimę, gali būti dorovinės valios apibrėžimo pagrindas. Laimė tenka tokia pat nepavydėtina vieta kaip ir visiems kitiems materialiesiems principams - ji siejama arba su jausmais ir empiriniais interesais, arba su gebėjimu pasinaudoti gyvenimo teikiama galimybėmis - visada su trumpalaikėmis ar į universalias pretenduoti

²Kantas I. Praktinio proto kritika.-V.,1987.-P.34

³ Kantas I. Praktinio proto kritika V.,1987.-P.145.

negalintomis nedorovinėmis vertybėmis (gerove).

Todėl labai netikėtas atrodo I. Kanto "persiorientavimas" ("Praktinio proto kritikos" "Dialektikos" dalyje), kai į jo grynąjį dorovės pasaulį, privalėjimo karalystę ateina laimės motyvai: "/.../ dorovė yra p r m a s i s gėris (kaip aukščiausiojo gėrio pirmoji sąlyga), o laimė nors ir yra antras jo elementas, tačiau taip, kad jis tėra moraliai sąlygotas, bet vis dėlto būtinas dorovės sekmuo. Tik esant tokiai subordinacijai a u k š č i a u s i a s i s g ė r i s yra visas grynojo praktinio proto objektas"⁴. Atrodo, kad I. Kantas ne visai nuoseklus. I. Kantas ir pats mano, kad iškeliant aukščiausią gėrį, į kurio sąvoką įeina ir laimė, praktinis protas tarsi išsiplečia. Bet tada panašu, kad I. Kantas, didelėmis pastangomis vijęs empiriją ir eudemonizmą iš savo teorijos, vėl jį išleidžia. Juo labiau, kad ankstyvuosiuose, likriktykinio periodo etika liečiančiuose darbuose, o dar iš dalies ir "Grynojo proto kritikoje" nuo eudemonistinės dorovės sampratos visiškai nebuvo nusigręžiama: "Inteligencijos, kurioje moraliai tobuliausia vaila, susijusi su aukščiausią palaima, yra bet kokios laimės pasaulyje priežastis, kiek ši laimė yra tiksliai susijusi su dorove (su vertumu laimės), idėją aš vadinu aukščiausiojo gėrio idealu"⁵.

Nel viena pati laimė, nei dorovė negali sudaryti tobulo gėrio. Todėl I. Kantas aukščiausiojo gėrio sąvokoje iškelia reikalavimą, kad mąstytime pasaulį tokiu būdu, lyg jame dorybė būtų ne tik verta laimės, bet ir susijusi su ja. Akivaizdu, kad tai negali būti kalba apie tą situaciją laimė, kuri tapatinama su trumpalaikiu malonumu ar nauda. Turbūt čia labiau turima galvoje laimė kaip žmogaus pasitenkinimas savo gyvenimu, o ne atskirais jo momentais. Tačiau kadangi I. Kanto žmogaus samprata neleido jam įsivesti kitų dydžių, tai ir atrodo kaip ryškus prieštaravimas, kaip eudemonizmo liekana.

Antra vertus, I. Kanto požiūris į laimę neretai dirbtinai sugriežtinamas, priskiriant jam teiginį, kad arba me a galime būti dorovingi, arba laimingi. Tačiau I. Kantas nenori pasakyti, kad doroviškai smerktina, jei žmogus rūpinasi savo laimė. Laimė, pasak I. Kanto, natūralus žmogaus siekimas, todėl ir normalus, bet tai neturi būti aukščiausias žmogaus vailos tikslas. I. Kantas niekur neteigė, kad tas pats veiksmas kartu negali būti dorovingas ir tarnauti mūsų laimėi. Tačiau mums iš pradžių turi rūpėti ne kaip tapti laimingiems, o kas yra mūsų pareiga, nes tik taip galime tapti verti laimės.

Talgi jutimiškumo (materialiųjų principų) sfera apima visus žmonių tarpusavio santykius, išskyrus reguliuojamus proto. Materialieji principai, būdami empiriniai (induktyvūs) ir aposterioriniai, nepriklauso dorovės sričiai, todėl neturi ir dorovinės vertės, suponuodami tik poelgio legalumą. Materialiųjų principų sfera yra žmogaus suinteresuotumo sfera, bet tik žmogaus kaip gamtinės būtybės, todėl jos objektai gali būti laikomi tik instrumentalinėmis, bet ne dorovinėmis vertybėmis. Patį savaimė ši sfera nėra doroviškai smerktina, nėra "blogis", bet gali jį sąlygoti, jei trukdo atlikti pareigą.

Talgi I. Kanto supratimu, dorovė prasideda (ir baigiasi) ten, kur žmogaus protas kelia elgesiui besąlygiškus reikalavimus. Štame kontekste tradicinis etikos klausimas "kas yra gėris?" virsta klausimu "ką aš turu daryti?" Vadinasi, dorovės reikla ieškoti tik a priori protė. Praktinis protas todėl yra praktinis, kad jo produktai turi

⁴ Ten pat. - P. 142.

⁵ Kantas I. Grynojo proto kritika. - V., 1982. - P. 555

[pareigojančia jėga, reikalauja [vykdymo. Todėl gėris gali liesti tik žmogaus poelgius ir faktiškai tik vieną poelgio struktūrinį elementą - motyvą. Pats gėris neturi jokių ontologinių charakteristikų, juo negalima laikyti dailto, nevalingos dvasios būsenos, jo ištakos - žmogaus valia, jo veikia, jo protingumas. Taigi, dorovinė poelgių vertė priklauso ne nuo tikalo, o nuo noro, valios principo, o kai elgiamasi pagal šį principą, valia praranda bet kokią materialų apibrėžtumą, reikšdama nuolatini privalėjimą. Taip dorovė virsta ne tam tikrų realių turinių turinčių maksimumų supratimu, atpažinimu ar vykdymu, o tik gryna norėjimo forma.

Kyia klausimas, ar šioje etikoje nėra jokios vertybinės hierarchijos be minėtų formalųjų ir materialųjų principų? Tarp jų faktiškai yra praraja - visų pirma poelgis yra vertinamas arba kaip dorovinis, arba kaip nedorovinis (iegalus). Dorovinio poelgio vertė gali padidėti nuo to, jei tam poelgiui atlikti reikėjo smarkiai kovoti su jutimine prigimtimi, ir kuo stipriau reikėjo kovoti, tuo poelgio vertė didėdė, bet visa tai - tik kiekybiniai parametrai.

Taigi kalbant apie vertybes, I. Kanto etikoje susiduriama vien su proto gimdomais produktais (privalėjimu, valia, pareiga ir t. t.), juos vieną apibrėžiant per kitą, kad galų gale paaiškėtų, jog vertybės gaūma ieškoti ten, kur pasirodo protas, t. y. ne vien pasirodo, bet ir užima visą poelgio situaciją. Todėl aptartini dalykai čia išskirtini tik analizės sumetimais.

Dorovės požūriū absolūčią vertybę turi tik gera valia, būdama ir tikroju dorovinio vertinimo objektu. Gera valia yra vienintelis besąlygiškas gėris dėl to, kad tokia ji išleka absolūčiai visose aplinkybėse. Jos tikrąją vertę sudaro tai, kad ji nepriklauso nuo ryšių bei santykių su išoriniais sielai dalykais. Gera I. Kantas vadina tą valią, kuriai tik paties dorovinio dėsnio vaizdiny (objektyviai) ir gryna pagarbta šiam dėsnui (subjektyviai) yra veikimo principai, kuriuose visada gyvas nusiteikimas visur laikytis dorovinės normos. Gera valia poelgyje iškyta kaip dorovinis motyvas. I. Kantas nesigilina į kitus struktūrinius poelgio komponentus, nes poelgio dorovinę vertę sudaro ne rezultatas, o dėsnio supratimas ir nusiteikimas jį vykdyti - vertinanti turi rūpėti ne rezultatai, kuriuos matome, o vidiniai jų principai, kurių nematome. Poelgia, pasirodantis išoriniame pasaulyje, objektyviai gali įvykdyti visas dorovinio dėsnio sąlygas - tačiau jo dorovinė vertė bus neaiški, nes vienodus išorinius poelgius gali sukelti net patys biogausiai motyvai. Netgi jei tie motyvai ir nėra biogi (pvz., medė žmonėms), tai toks poelgis neturės dorovinės vertės, nes tai ne atliekančios poelgi būtybės valios aktyvumo reikalias, o jos gamtinės prigimties pasireiškimas. Tuo tarpu gera valia, kaip poelgio motyvas, išlaiko savo tikrąją vertę net tada, kai poelgio pasekmės pasirodo visai nelauktos. Be abejo, gera valia savaime siekia gerų pasekmių, tačiau pasiekti rezultatai niekada nenulemia tikrojo valios gerumo, nes priklauso ne vien nuo jos. Taigi ne pasekmės lemia poelgio dorovinę vertę, o tik motyvas. Kadangi bet kokie motyvai, susiję su žmogaus jutimine prigimtimi, atmetami, tai faktiškai dorovinis poelgis gali turėti tik vieną motyvą - jis turi būti atliktas iš pareigos. Pareiga yra racionaliausias dorovinės sąmonės reikškinys; ji yra žmogaus (siamoni) nama kaip privalėjimas, reikalingas žmogui kaip protingai gamtos būtybei, neturintiškai šventosios valios. Žmogaus, kaip dvilypės būtybės, eigeys taip pat gali būti dvejopas - neprieštaraujantis pareigai ir iš pareigos. Išoriškai poelgis gali atlikti pareigą, tačiau jis bus tik legalus, nes įmanomas ir tada, kai sugebėjimo norėti pagrinda sudaro politiniai. Poelgis įgauna dorovinę vertę tik tada, kai jis atliekamas iš pareigos. I. Kantas suprato, jog vienas svarbiausių žmogaus valios apibrėžtumų yra

jos tikslingumas, siekimas kokio nors rezultato, kuris iškyla žmogui kaip noro objektas. Tačiau tikslas negali būti geros valios apibrėžimas; vykdydamas savo pareigą, žmogus turi atsiriboti nuo bet kokių tikslų, t. y. išelties taškas turi būti pati pareiga. I. Kantas pareigą apibrėžia kaip poelgio būtinumą iš pagarbos dėsnui. Tačiau tai iš esmės ne ką paaiškina, nes lieka neaišku, kodėl žmogus turi nuolat prisiversti atlikti pareigą ir net turi ne tik vergiškai ją vykdyti, bet ir jausti džiaugsmą ją įvykde. I. Kantas bando apibūdinti pareigą kaip pagarbą ne gyvenimui, o kažkam, lyginant su kuo gyvenimas su visais malonumais neturi jokios reikšmės. Aišku, kad I. Kantui imponuoja pareigos kilmė iš proto, jos indiferentiškumas žmogui, kaip realiai gyvenančiai ir jaučiančiai būtybei, tačiau tiek pareigos, tiek kategorinio imperatyvo, tiek pagaliau pačios dorovės sąvokos lieka nepaaiškinamos. Tai vienas iš I. Kanto formalizmo pasi iškimų, kurio šaknys yra paties dorovinio principo formuluotėje. Tas aukščiausias dorovės dėsnis gali reikšti tik gryną dėsniško formą. Bet kodėl žmogus turi paklusti tam dėsnui, kur glūdi privalomybės ištakos, nėra aišku (t. y. aišku, kad iš sąvės, bet tai iš esmės nieko nepaaiškina). I. Kantas bandė tai aiškinti žmogaus pažinimo prigimtimi, apibrėžta tam tikromis ribomis (tuo suteikdamas vėlesniems interpretatoriams progą ji apkaštinti natūralizmu, kurį pats kritikavo). Tai, ko gamtinis pažinimas negali paaiškinti, priklauso besąlygiškumo sferai. Kaip žmogui tampa žinomas tos sferos turinys, I. Kantas nepaaiškina (mes galime tikėti). Protas, kuris galėtų čia kuo nors pakeibėti, išplėšiamas iš bet kokių galimų ryšių ir imamas kaip grynas sugebėjimas, kuris turi pats save apibrėžti ir paaiškinti. Aišku, kad toks protas, kuris turi virti tik savyje, tegali atrasti, kad jis ir yra aukščiausia vertybė ir galutinė visa ko instancija: jo paskirtis - gera valia pati savaime, ir tik jo sąvokos yra privalomybės pagrindas. Tai anlaikiškas protas, jo kriterijai - visuotinumai ir būtinumas - taikomi ir pritaikomi visur ir visada. Negalima sakyti, kad tam amžinam ir nekintamam I. Kanto postuluojamam protui būtų trūkė išminties. I. Kantas neatmeta galimybes, kad geras poelgis galėtų būti atliktas ir iš polinkio, tik neigia, kad tai galėtų turėti dorovinę vertę. Tačiau negalima sakyti, kad toks legalus poelgis visai neturi jokios vertės. Legaliu poelgiu gali būti užkirstas kelias nedorybei. Žmogus, atlikdamas kad ir legalius poelgius, nepripranta prie blogio, kurį kiekvienas nedoras poelgis galėtų padidinti, taip pat nedaro blogus įtakos, kurią galėtų daryti nedorybė savo pavyzdžiu ar skatindama kerštą. Tačiau visa tai tik galimybė, kurios dažnai ir nebūna - pareiga ir polinkis, laimė ir dorovė vis dėlto nesusielina.

•••

Du didžiausi kaltinimai, kurie dažniausiai metami I. Kantui kritikuojant jį net ir iš akirtingų pozicijų, yra kaltinimai formalizmu ir rigorizmu. Jie yra tiek visuotiniai, kad jau aprioriškai galima patikėti jų tikrumu. Niekiant uždavinio ginti ar teisti I. Kantą, nes tai daryti reikėtų remiantis kokiu nors pozityviu pamatu, galima paminti keletą formalų pastebėjimų. Net ir tos koncepcijos, kurios itin nepatenkintos I. Kanto formalizmu (tačiau faktiškai jos daugiau turi galvoje jo racionalizma), pačios paprastai jo neišvengia, nes formalizmas daugiau ar mažiau būdingas kiekvienai teorijai, kiek ji operuoja principais. Kitas dalykas, kad I. Kanto formalizmas (t. y. dorovės principų apibrėžimas tik pagal formą, grynas dėsnio dėsniskumas) kyli iš rigoristinio racionalizmo. Pastarasis epitetas todėl ir būtų labiau čia tinkantis, nes I. Kanto formalizmas remiasi būtent proto, kaip vienintelės dorovę apibrėžti galinčios instancijos, iškilimu ir šio principo besąlygiška plėtoje. Vienintelė vertybė I. Kantui galiausiai yra protas, mąstymas, žmogus, kaip tikslas pats savaime, taip pat yra toks

kaip protinga būtybė; protu apimama tokia sąvoka, kad visos kitos gyvenimo vertybės nuplaukia į juslinę žmogaus prigimtį, sutapatinamos su polinkiais, ir todėl iš paviršiaus atrodo, kad ta laisvė, kuri suteikiama žmogui, kaip dorovinei būtybei, faktiškai ima nieko neberikišti, nes nebelieka ką realizuoti - lieka tik proto padiktuota privalėjimo forma. Kitas dalykas yra pati proto samprata - I. Kantas iš Naujųjų amžių filosofijos perėmė ne vien dviejų žmogaus galių - jautimiškumo ir proto schemą, bet faktiškai ir jų turinį. Todėl I. Kantui jautimiškumas atrodė esąs tik indukcinis ir aposteriorinis, aprioriniai principai buvo palikti vien proto prerogatyvai, kuris savo ruožtu, kaip minėta, buvo laikomas amžinu ir nekintančiu.

Rigorizmas ir formalizmas paprastai išsakomi ne kaip komplimentai, todėl neretas bandymas "gelbėti" žmogų nuo I. Kanto rigorizmo. Tokiais atvejais teorijos principų griežtumas perkellamas pačiai teorijai. Dažniausiai toks perkellimas visai teisėtas, tačiau, antra vertus, pati teorija, pagrindinė dorybė laikydama nuoseklumą, kalba šiek tiek kitaip - I. Kantas savo išelsties pozicijos (žmogus yra jautiminė - racionali būtybė) laikosi iki galo, todėl savo etikoje ir "netrukdo" mylėti artimo ar būti laimingam. Bet toks atvejis nebūtina kalbėti apie dorovę, nes ji tik ten, kur yra privalėjimas. Kitos sferos yra nedorovinės (kitas dalykas, kiek galime sutikti su tuo, kad I. Kantas visą žmogaus veiklą, kuri nėra dorovinė, suvedė į gamtinę).

Nesant vertybių hierarchijos (kaip postuluojuamos tik dvi plokštumos - polinkiai ir protas) ir vertybę apibrėžiant tik pagal formą, I. Kanto etika nieko negali pasakyti apie socialinius dorovės parametrus, be to, ji yra veiksminga tik iki to momento, kai pasitrūkimo situacija aiški, taigi, kur susiduria polinkis ir pareiga. Tačiau ji daro visai bejėgė, kai susiduria pareiga su pareiga. I. Kantui šis klausimas negalėjo iškilti neišsprendžiamos dilemos pavidalu, nes ir etikos klausimus svarstydamas, jis pasiliko gnosologinio mąstymo ribose, savo etiką konstruodamas iš atskiro poelgio analizės. Aišku, kad ši analizė negalėjo duoti jokios vertybinės hierarchijos, joje dorovės turinys atmetamas kaip nebūtinas. Pats analizės principas savo vietoje yra nepeltingas, tačiau kai tokio tyrimo rezultatai bandomas apimti visas žmogaus dorovinis gyvenimas, etika virsta universalistine, taikytina visur, visada ir visiems. Dėl šio universalizmo ta etika yra lengvai pažeidžiama - dorovės subjektu čia laikomas atskiras abstraktus žmogus, turintis dvi potencijas - jautimiškumą ir racionalumą. Šio abstraktaus ir išskaldyto žmogaus santykiai su kitais tokiais pat žmonėmis (o I. Kanto etika tik juos turi galvoje), laikomi ganėtinai išoriniais, tarytum jie nebūtini, nefundamentaliūs; toks žmogus, antra vertus, negali paaiškinti, dėl ko jis taip ar kitaip elgiasi - protas jam padiktuoja pareigą, bet tas protas jos paaiškinti negali... Šiuos ir panašius klausimus galima tęsti, tačiau vėlesnioji filosofija, įtraukusi I. Kantą į filosofinės kritikos sūkurius, vienaip ar kitaip tuos klausimus kėlė, todėl jų aptarimas faktiškai būtų jau pokutinės filosofijos pozicijų analizė.